COSMIN BORZA

TREI CONCEPTE „SOCIALISTE”: REALISMUL, POSTMODERNISMUL, ESTETISMUL

Dincolo de impactul său – uneori tragic, alteori salutar – asupra sistemelor socioeconomice şi politice, socialismul a prilejuit, după cum bine se ştie, şi o serie destul de consistentă de direcţii, teorii ori concepte critice. O parte dintre acestea s-a manifestat sub controlul direct ori brutal al doctrinei/ mişcării politice socialiste, altele îi împrumută numele după ce raza sa de influenţă păleşte sau dispare. În câmpul literar românesc, a doua jumătate a secolului trecut ar putea fi (şi a şi fost) clasificată în funcţie de sintagme critice, considerate adeseori inclusiv concepte literare, care conţin calificativul „socialist”: 1946/1947–1964 – realismul socialist; 1960/ 1965–1980/1990 – estetismul socialist; 1980–1989, ba chiar şi deceniul următor – postmodernismul socialist. O istorie socialistă a literaturii române contemporane pare, astfel, a se contura. Tocmai de aceea, în lucrarea de faţă voi încerca să estimez câtă valoare analitică poate fi acordată atributului „socialist”.

Celui dintâi concept amintit aici i s-au dedicat studii numeroase şi substanţiale care pot umple, fără nicio exagerare, biblioteci întregi. Inclusiv în spaţiul cultural autohton, **realismul socialist** a fost, imediat după cel de-al Doilea Război Mondial, şi a redevenit, după 1990, o tematică-vedetă a criticilor, teoreticienilor şi istoricilor literari. Lansat în Uniunea Sovietică, în 1932, oficializat de către A. A. Jdanov în 1934, importat apoi, din 1946 şi, mai ales, din 1947, prin contribuţia ferventă a „jdanovului român” Leonte Răutu, realismul socialist devine ideologie culturală unică, impusă, propagată şi controlată printr-o serie nesfârşită de instituţii şi de articole de direcţie, al căror monopol se încheie, în România, oficial, abia la începutul lui 1965 (Acouturier 2001, *passim*; Cordoş 2002; Goldiş 2011). Identificat abuziv de unii exegeţi cu proletcultismul (Niţescu 1995; Mihăilescu 2001), apoi disociat convingător pentru a fi botezat „jdanovism” (Cordoş 2002; Hanganu 2009), racordat din nou cu termenul lui Bogdanov sub denumirea de „proletcultism cosmetizat, emancipat, adaptat, reformat” (Simuţ 2008), diferenţiat justificat şi de marxism, realismul socialist este considerat deodată „metodă de creaţie” şi „metodologie critică” (Goldiş 2011, p. 43), fiind menit să concretizeze trei sentinţe celebre (care aparţin sau sunt atribuite) lui Lenin, Stalin şi Gorki: „Literatura trebuie să aparţină Partidului”, „Scriitorii sunt ingineri ai sufletelor omeneşti”, respectiv „Scriitorii sunt moaşele socialismului şi groparii capitalismului”. Firesc, toate definirile retrospective ale conceptului dezvoltă o retorică rechizitorială, accentuând mecanismele brutale prin care literatura autentică a fost supusă şi suprimată. Nu e de mirare că, pentru a descrie ideologia şi implementarea realismul socialist, se apelează la comparaţii caricaturale cu discursul mesianic romantic ori la asocieri parodice cu imaginarul medieval: Sorin Alexandrescu împarte rolurile scriitorilor vremii în

Caietele Sextil Puşcariu, II, 2015, Cluj-Napoca, p. 535–541

BDD-A22926 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:24 UTC)

„scribi", „călugări", „negustori" şi „golani" (Alexandrescu 2000, p. 181–201), iar Sanda Cordoş (2012, p. 25–42) delimitează tipologii ca „stegari", „corifei" şi „înnoitori".

Astfel, aşa-zisa poetică a realismului socialist rămâne – constată Gary Saul Morson în eseul *Socialist Realism and Literary Theory* – o simplă developare în negativ a trăsăturilor formale care, prin tradiţie, individualizează Literatura (cu majusculă): „eroul pozitiv", monodimensional, întrupare a „omului nou" marxist-leninist, ia locul personajelor complexe psihologic din creaţiile occidentale; subiectele şi stilurile poetice/narative extrem de simplificate şi de formalizate substituie discursurile literare sofisticate şi estetizante; tematici „neliterare" (până şi pentru cele mai avangardiste orientări ale modernităţii) monopolizează „noua" literatură; finalul închis, obligatoriu fericit, înlocuieşte deznodământul relativizant sau ambiguu care face carieră în prozele canonice ale secolului XX etc. În consecinţă, Morson anunţă că studiile dedicate realismului socialist implică elegii mai degrabă decât analize critice (Morson 1979). Previzibil, şi în utilizările sale istoriografice româneşti, prin simpla sa invocare, sintagma jdanovistă încheie dezbaterea în loc să o deschidă. Simptomatic rămâne impactul conceptului „realism socialist" asupra *Istoriei critice a literaturii române*. Nicolae Manolescu plasează primele două decenii postbelice sub cupola canonului său uniformizant şi alienant. Orice direcţii, proiecte sau fenomene literare din acel interval, care s-ar putea sustrage realismului socialist, sunt explicate prin improvizaţii teoretice. De pildă, în subcapitolul intitulat *Vestigii din epoca unei literaturi normale*, criticul preferă să apeleze la un anacronism, incluzând scriitori (Tonegaru, Caraion, Balotă, Radu Stanca, Doinaş etc.) care debutează doar în deceniul cinci. În alte locuri, Manolescu îi egalizează valoric pe Petru Dumitriu, pe Zaharia Stancu şi pe Titus Popovici sau îl califică pe Marin Preda drept „un scriitor cu gândire realist-socialistă", de la *Moromeţii I* până la *Cel mai iubit dintre pământeni* (Manolescu 2008, p. 883–983). Realismul socialist rămâne şi în acest caz o etichetă denigratoare, iar nu un concept analitic. El denumeşte o malformaţie, dar nu are cum să faciliteze evaluarea/înţelegerea devenirii literaturii autohtone postbelice. Dimpotrivă, prilejuieşte, eventual, falsificarea ei.

A doua sintagmă – strict cronologic vorbind – care include calificativul politic-ideologic este „**postmodernismul socialist**", promovat în 1999 de Alexandru Muşina. Eseul intitulat astfel reia/sintetizează judecăţile criticului „optzecist" din alte trei articole publicate pe parcursul unui deceniu *Postmodernismul la Porţile Orientului* – 1986, *S-avem şi noi postmoderniştii noştri?* – 1989, *Paradisul din tomberon* – 1994. Toate aceste intervenţii publicistice (deja foarte cunoscute) sunt menite să infirme existenţa unui „postmodernism românesc", termenul fiind considerat impropriu, derutant, abuziv, fiindcă ajunge să numească atât direcţii artistice prea divergente (textualismul, neo-expresionismul), cât şi intervale temporale excesive (întreaga literatură postbelică). Mai mult, în viziunea lui Muşina, postmodernismul autohton rămâne un nonsens, o formă fără fond, societatea românească ne-

BDD-A22926 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:24 UTC)

experimentând postmodernitatea în deceniile de final ale secolului XX. Mai precis, postmodernismul e pentru autorul *Paradigmei poeziei moderne* doar una dintre fantasmele teoretice ale celor care susţin integrarea şi sincronizarea cu Occidentul, reiterând clasicul complex de inferioritate al intelectualului român:

> „A vorbi, acum, despre postmodernism în Estul Europei, e ca şi cum ai vorbi despre «Paradisul» societăţii de consum, «refăcut» în şi cu «materiale» dintr-un tomberon sau o haldă de gunoi. [...] «postmoderniştii» îşi pot permite să fie doar fiii şefilor haldelor de gunoi şi slugile lor cultural-literare, foarte fericite, ca orice mahalagiu cu ifose, «c-avem şi noi postmoderniştii noştri»"; „venim şi ne consolăm că, sub comunism, am scris ce-am vrut, că – în felul nostru – am fost liberi. Am fost liberi fără libertate, postmoderni fără postmodernitate" (Muşina 2001, p. 99–128).

Cum se vede, ataşarea adjectivului „socialist" la ceea ce congenerii optzecişti considerau a fi un substantiv şi românesc – „postmodernismul" – se vădeşte a fi un demers caricatural marca Muşina. Luând în calcul şi faptul că, pentru Ion Bogdan Lefter, Mircea Cărtărescu ori Gheorghe Crăciun, „bătălia canonică" pentru impunerea/recunoaşterea postmodernismului literar este pusă făţiş într-o relaţie de sinonimie cu lupta politică anticomunistă (*Între comunism şi democraţie, între modernitate şi postmodernitate* se intitulează un articol-program – Lefter 1999), conceptul de „postmodernism socialist" se înscrie în seria muşiniană de şarje la adresa întregii culturi române din timpul comunismului, etichetată altă dată drept „o cultură de peşteră", „de lagăr", „de rezervaţie", „de grădină zoologică", „o subcultură de bucătărie", produs al unui „semidoctism generalizat", având „schizofrenia ca bază a mentalităţii, o mentalitate de biet supravieţuitor (profitor) în Gulag" (Muşina 2001, p. 57). De aceea, „postmodernismul socialist" al lui Muşina nu are meniri conceptuale sau teoretice, ci strict polemice şi parodice. Acest concept nu imprimă nici măcar tonalităţi elegiace (ca realismul socialist), ci, eventual, de recviem şi de imprecaţie.

Cu totul altul este rostul celui de-al treilea concept menţionat în deschiderea lucrării – **estetismul socialist**. Şi datorită faptului că Mircea Martin este cel care o enunţă, sintagma a cunoscut destul de repede consensul unei părţi semnificative a criticii româneşti. Publicat în 2004, eseul *Despre estetismul socialist*, un epilog al demonstraţiei ample, dar eterogene, *Cultura română între comunism şi naţionalism* (Martin 2002–2003)[1], impune un *écart* pe cât de subtil, pe atât de consistent teore-

[1] În ciclul de opt articole publicate în 2002 şi în 2003, Mircea Martin constată că perpetuarea confuziei între „naţional" şi „naţionalism" a generat credinţa falsă că redirecţionarea ideologică din ultima parte a regimului Gheorghiu-Dej şi din primii ani ai regimului Ceauşescu ar fi sinonimă unei „închideri". În fapt, „naţionalul era conceput ca parte a universalului, dar a unui universal ce nu se mai reduce la ţările lagărului socialist, nici numai la autorii clasici ori la scriitorii şi artiştii occidentali de orientare comunistă. Ceea ce s-a întâmplat după 1964 cu România şi în România a fost o reeuropenizare timidă, o reoccidentalizare culturală după 15 ani de comunism asiatic" (Martin 2002–2003, I, p. 8). În alte fragmente ale serialului teoretic, ideile primesc noi nuanţe revelatoare: „Intelectualii din câmpul literar în mod special, dar şi cei din alte domenii ale culturii au profitat de această posibilitate spre a forţa deschiderea în continuare a «lăcatului» ideologic. Fără să contrazică principiile ideologice

BDD-A22926 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:24 UTC)

tic faţă de direcţiile centrale ale dezbaterii critice din primul deceniu postcomunist: autonomia esteticului *vs* revizionismul est-etic şi postmodernist. Cu toate că titlul pare a enunţa o atitudine ironică, de nu parodică, faţă de susţinătorii autonomiei esteticului (prin implicarea sufixului „ism" şi a calificativului „socialist"), în fapt, Martin contrazice două dintre prejudecăţile interpretative instaurate în deceniul nouă al secolului trecut. Mai întâi, criticul asociază literarul şi politicul, însă nu pentru a le denunţa vinovata simbioză, ci pentru a demonstra paradoxalul efect al interdependenţei ce putea fi apocaliptică pentru câmpul cultural românesc:

> „Înlocuirea treptată, la începutul anilor '60, a criteriului de clasă cu cel naţional în gestionarea societăţii româneşti de către Partidul Comunist conducător a avut o importanţă decisivă pentru literatură, pentru toate artele şi pentru cultură în general, fiindcă a permis reabilitarea şi repunerea în funcţie a unui alt criteriu, indispensabil, constitutiv acestor domenii specifice: criteriul estetic. Cu timpul, acesta va dobândi o extensie, o pondere şi o autonomie de-a dreptul uluitoare. Spre deosebire de criteriul social-ideologic care, în formula sa leninistă aplicată cu furie dogmatică în anii '50, a făcut ravagii în cultura română, naţionalul recunoscut, reinstaurat ca valoare îşi asumă valoarea estetică fără incompatibilităţi sau restricţii. Dimpotrivă, este în interesul naţionalului să fie reprezentat de valori artistice verificate şi validate din punct de vedere estetic; ceea ce nu era deloc hotărâtor din perspectiva ideologiei de clasă. Prin instituirea reprezentativităţii naţionale (şi nu sociale, de clasă) s-a deschis o altfel de competiţie, reglată de repere cărora toţi cei aflaţi înlăuntrul unui câmp specific înţelegeau să li se supună: dacă exigenţa ideologică (impusă şi, oricum, controlată instituţional) era resimţită ca o constrângere, exigenţa estetică a fost acceptată firesc. [...] Aşa încât singura opoziţie constantă faţă de ideologie în genere (faţă de orice ideologie!) a fost aceea a esteticului. În literatură şi în arte (cu excepţia filmului) funcţia estetică nu doar a obturat, a deviat, a covârşit funcţia ideologiei, ci a şi înlocuit-o cu totul uneori" (Martin 2004, p. 18).

Nu vreo mostră de eroism e clamată de exeget prin această demonstraţie, ci un model raţional de revizuire a trecutului literar recent, aplicând tocmai ideea că un canon estetic nu e, nimic mai mult, dar nici mai puţin, decât un „concept socio-cultural". În acest mod, teoreticianul invalidează atât anatemizarea generală a literaturii scrise în timpul comunismului, cât şi credinţa unor critici optzecişti în mutaţia artistică majoră produsă de reprezentanţii propriei generaţii:

fundamentale, ei le-au interpretat astfel încât să le poată folosi drept argumente pentru a introduce în sfera publică, atât de restrânsă până atunci, elemente noi, îmbogăţitoare, atât din tradiţia locală, cât şi dinspre universal, fie acesta contemporan (mai greu şi, deci, mai rar), fie modern. Ideea naţională a servit în primul rând însăşi acceptării şi promovării diversităţii; principiul diversităţii nu era, firește, împins până la pluralism, căci opiniile, valorile diferite trebuiau mereu raportate la marxism şi criticate din aceasta perspectivă. Cu timpul, delimitările critice au devenit tot mai slabe (din punct de vedere ideologic), iar, pe de altă parte, spaţiul asimilărilor s-a extins tot mai mult" (*ibidem*, IV, p. 4); „începe (în iulie 1971, cum am văzut) o restalinizare: ea eşuează în domeniul în care a fost lansată – cultura –, dar se impune (prin voluntarism politic) în agricultură, în industrie, în economie. Anii '80 vor fi anii stalinismului victorios în România «liberalului» (în diplomaţie) şi «disidentului» (faţă de URSS) N. Ceauşescu" (*ibidem*, VIII, p. 8).

BDD-A22926 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:24 UTC)

> „Niciunde altundeva, probabil, definiţia modernistă largă a «esteticului ca antropologic» nu şi-a găsit o ilustrare socială concretă mai pregnantă ca în România comunistă a anilor '70 şi '80. În orice caz, niciunde în Estul european comunist nu s-a manifestat o asemenea propensiune generalizată către estetic. [...] Evitând angajarea politică a literaturii sale (mai rar şi a persoanei sale), scriitorul român o acceptă pe aceea existenţială, însă, nu o dată – şi cât se poate de simptomatic –, înţelegând scrisul însuşi ca existenţă. Ceea ce înseamnă, fără îndoială, a lua scrisul, arta, literatura foarte în serios, dar şi a acorda vieţii doar (sau în chip esenţial) un sens estetic. Esteticul devenit mod de existenţă reprezintă nu atât un mod de a trăi literatura, cât de a trăi viaţa după modelul literaturii, de a trăi, de fapt, într-o lume alternativă" (*ibidem*, p. 19).

Totuşi, aplicat literaturii române dintre 1960 şi 1980, ba chiar 1989, conceptul de „estetism socialist" generează, cred, două aporii, două potenţiale vulnerabilităţi teoretice. Pe de o parte, proiectul conceptual al lui Martin marginalizează, ba chiar atenuează până la anulare relevanţa/impactul a două orientări literare postbelice importante: paradigma lirică care poartă numele – generic – de „poezie tranzitivă", reticentă (pentru a folosi un eufemism) faţă de panestetizarea vieţii şi a artei, respectiv direcţia epică a romanului realist politic, social şi critic. Dacă pe prima teoreticianul român nici nu o pomeneşte, celei de-a doua îi dedică un comentariu prea puţin convingător:

> „Un prozator ca Augustin Buzura, de pildă, cu romanele sale în care îşi fac loc nu numai contorsiuni psihologice, dar şi mizeria cotidiană a socialismului real, romane citite şi căutate din această cauză de un public numeros, reuşeşte să se impună cu adevărat abia în anii '80, când se schimbă nu modul de valorizare al criticii literare, dar raportul între factorii consideraţi decisivi" (*ibidem*).

Pe de altă parte, adoptarea conceptului lui Mircea Martin presupune şi o revizuire consistentă – nu neapărat intenţionată de autorul însuşi – a instrumentelor de lucru ale istoriografiei literare. Spre exemplu, „estetismul socialist" ar putea să substituie concepte (discutabile, într-adevăr) ca neomodernismul sau postmodernismul, reliefând deci concepţia că metamorfozele literaturii române din timpul comunismului ar fi mai îndatorate contextului ideologic/politic decât influenţelor culturale şi literare (Terian 2013, *passim*). O astfel de opţiune rămâne, cred, cel puţin riscantă, fiindcă, spus simplu, poate şi simplificator, induce o inversare a planurilor: plasează lectura atentă (*close reading*-ul şi critica valorizatoare) a cărţilor de literatură pe o scară inferioară scrutării determinărilor ideologice şi instituţionale ale fenomenelor literare. Sigur că abordările heteronomice sunt fundamentale şi necesare, sigur că, în termenii lui Adorno, arta percepută strict estetic mistifică adevărata natură estetică a artei („art perceived strictly aesthetically is art aesthetically misperceived" – Adorno 2002, p. 6), dar la fel de (dacă nu şi mai) falsă e şi interpretarea preponderent sau exclusiv extra-estetică a literaturii. Chiar şi fără voia creatorului său, estetismul socialist facilitează o astfel de abordare exclusivistă. Socialismul din componenţa acestui concept riscă să devitalizeze celălalt termen – esteticul.

BDD-A22926 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:24 UTC)

Rechizitoriu elegiac, imprecaţie burlescă, respectiv risc de vampirizare conceptuală – acestea sunt consecinţele (ca să nu spun „efectele adverse”) ale ataşării calificativului „socialist” la concepte canonice ca realismul, postmodernismul sau estetismul. Cred că istoria „socialistă” a literaturii române contemporane o poate seconda pe cea clasică, dar nu are cum să dobândească legitimitatea teoretică sau analitică pentru a o înlocui.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Acouturier 2001 = Michel Acouturier, *Realismul socialist*. Traducere de Lucia Flonta, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001.

Adorno 2002 = Theodor Adorno, *Aesthetic Theory*. Newly translated, edited, and with a translator's introduction by Robert Hullot-Kentor, London–New York, Continuum, 2002.

Alexandrescu 2000 = Sorin Alexandrescu, *O cultură a interstiţiului*, în *Identitate în ruptură. Mentalităţi româneşti postbelice*. Traduceri de Mirela Adăscăliţei, Sorin Alexandrescu şi Şerban Anghelescu, Bucureşti, Editura Univers, 2000.

Cordoş 2002 = Sanda Cordoş, *Literatura între revoluţie şi reacţiune. Problema crizei în literatura română şi rusă a secolului XX*. Ediţia a II-a, Cluj-Napoca, Editura Biblioteca Apostrof, 2002.

Cordoş 2012 = Sanda Cordoş, *Lumi din cuvinte. Reprezentări şi identităţi în literatura română postbelică*, Bucureşti, Cartea Românească, 2004.

Goldiş 2011 = Alex Goldiş, *Critica în tranşee. De la realismul socialist la autonomia esteticului*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 2011.

Hanganu 2009 = Laurenţiu Hanganu, *Proletcultism şi realism socialist. Dezbateri estetice şi condiţionări politice*, I–II, în „Cultura”, VI, 2009, nr. 206, p. 8; nr. 207, p. 23.

Lefter 1999 = Ion Bogdan Lefter, *Între comunism şi democraţie, între modernitate şi postmodernitate*, în „Dilema”, VII, 1999, nr. 340, p. 6.

Manolescu 2008 = Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2008.

Martin 2002–2003 = Mircea Martin, *Cultura română între comunism şi naţionalism*, I–VIII, în „22”, XIII, 2002, nr. 38, p. 8; nr. 44, p. 3; nr. 45, p. 7; nr. 49, p. 4; XIV, 2003, nr. 7, p. 9; nr. 10, p. 8; nr. 24, p. 9; nr. 25, p. 8.

Martin 2004 = Mircea Martin, *Despre estetismul socialist*, în „România literară”, XXXVII, 2004, nr. 23, p. 18–19.

Mihăilescu 2001 = Florin Mihăilescu, *De la proletcultism la postmodernism. O retrospectivă critică a ideologiei literare postbelice*, Constanţa, Editura Pontica, 2001.

Morson 1979 = Gary Saul Morson, *Socialist Realism and Literary Theory*, în „The Journal of Aesthetics and Art Criticism”, XXXVIII, 1979, nr. 2, p. 121–133.

Muşina 2001 = Alexandru Muşina, *Sinapse*, Braşov, Editura Aula, 2001.

Niţescu 1995 = M. Niţescu, *Sub zodia proletcultismului. O carte cu domiciliul forţat: 1979–1995. Dialectica puterii. Eseu politologic*. Ediţie îngrijită de M. Ciurdariu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1995.

Simuţ 2008 = Ion Simuţ, *Proletcultism sau realism socialist?*, I–II, în „România literară”, XL, 2008, nr., p. 14, nr. 31, p. 14.

Terian 2013 = Andrei Terian. *Critica de export. Teorii, contexte, ideologii*, Bucureşti, Editura Muzeul Literaturii Române, 2013.

BDD-A22926 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:24 UTC)

THREE “SOCIALIST” CONCEPTS: REALISM, POSTMODERNISM, AESTHETICISM
(*Abstract*)

This paper aims to estimate the analytical value of three literary concepts that share the same qualifier – socialist realism, socialist postmodernism, and socialist aestheticism. Since these three concepts tend to establish a kind of theoretical guidelines for the new Romanian literary history, this paper offers a brief overview of the advantages and disadvantages, the illusions and delusions, the openings and aporias associated with their use.

Cuvinte-cheie: *literatura română postbelică*, *istorie literară românească*, *realismul socialist*, *postmodernismul socialist*, *estetismul socialist*.
Keywords: *post-war Romanian literature*, *Romanian literary history*, *socialist realism*, *socialist postmodernism*, *socialist aestheticism.*

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
„Sextil Puşcariu”
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviţă, 21
cosmi_borza@yahoo.com

BDD-A22926 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:24 UTC)